

УДК: 373. 5. 015. 31: 17. 022. 1

Ж.Г. СТЕЛЬМАШУК

ДИСЦИПЛІНОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ

***Резюме.** У статті на підставі аналізу психолого-педагогічної, соціологічної та довідкової літератури розкрито сутність “дисциплінованості” як цінної якості особистості; досліджено різні підходи до визначення цього поняття у роботах психологів та педагогів. Розглянуто тлумачення поняття “дисциплінованість” у довідкових джерелах (педагогічних словниках, енциклопедіях, словниках-довідниках). Зокрема, були проаналізовані Великий тлумачний словник сучасної української мови, Короткий словник системи психологічних понять, Словарь русского языка, Словник-довідник із соціальної психології, Словник-довідник з педагогіки, Український педагогічний енциклопедичний словник. Здійснений аналіз довів, що “дисциплінованість” особистості учня у психолого-педагогічній, соціологічній та довідковій літературі розглядається як звичка, морально-вольова якість особистості, що обумовлюється ціннісними орієнтирами в суспільстві, означає дотримання певного порядку, організованість, добросовісне виконання своїх обов’язків; форму організації поведінки, свідомості особистості; результат навчально-виховного процесу. Розкрито взаємозв’язок понять “дисциплінованість”, “самодисципліна” та “шкільна дисципліна” в умовах гуманізації навчально-виховного процесу.*

***Ключові слова:** дисципліна, дисциплінованість, самодисципліна, особистість, морально-вольові якості, цінність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. На етапі активної трансформації української системи освіти в європейській освітній простір актуальним є питання пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі. Актуальною є проблема формування у підростаючої особистості ціннісного ставлення до себе, до інших, до суспільства, також ієрархії цінностей особистості, що визначають її ставлення до навколишнього світу і поведінку у суспільстві. Однією з стрижневих якостей, яка виявляє внутрішнє ставлення особистості до суспільних цінностей, є дисциплінованість. Дисциплінована особистість здатна керувати власною поведінкою, дотримуватись правил і нормативних вимог зі сторони суспільства. Дисциплінованість – необхідна передумова творчого розвитку, самовиховання особистості. Важливу роль у формуванні цієї важливої якості особистості відіграють заклади освіти, зокрема школи.

Проблема виховання дисциплінованості особистості як однієї із ключових якостей не вирішена й, навпаки, загострюється на даному етапі розвитку суспільства і потребує переосмислення.

Загальний аналіз досліджень з проблеми. Багатогранність дисципліни як суспільного явища робить її об’єктом вивчення багатьох наук. Окремі питання дисциплінованості особистості розглянуті у працях філософів, соціологів та психологів (Т.Заславська, Л.Коган, О.Маркозова, В.Ядов) [8]. Дослідниками шкільної дисципліни радянського періоду були Г.Ващенко, В.Гмурман, А.Макаренко, Е.Монозон, В.Сухомлинський, М.Чобітько, О.Шапран. Спроби здійснити аналіз окремих аспектів проблеми формування дисциплінованості особистості учнів за останні кілька років знаходимо у працях вітчизняних дослідників О. Гончарової [3], О.Капітан [6], С.Самаріної [13]. Однак цілісного аналізу сутності поняття “дисциплінованості” особистості учнів наразі немає. Тому **метою статті є** цілісний аналіз сутності поняття “дисциплінованості” особистості у психолого-педагогічній, соціологічній та довідковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Життєдіяльність українського суспільства багато в чому залежить від рівня морального виховання учнів й сформованості системи цінностей, у переліку яких дисциплінованість посідає чільне місце.

Тлумачення поняття “дисциплінованість” визначається основними ідеями розвитку освіти, суспільно-політичного життя країни і, безумовно, загальнолюдськими та національними цінностями, ціннісними орієнтаціями в суспільстві.

Гуманістична парадигма освіти у центр уваги ставить учня як суб'єкта життя, як вільну та духовну особистість, яка має потребу у саморозвитку. Вона спрямована на розвиток внутрішнього світу особистості, міжособистісне спілкування, діалог, допомогу в особистісному зростанні. У цьому контексті дисциплінованість як риса особистості особливо цінна.

Дисциплінованість особистості завжди має чітку соціальну спрямованість. Як соціальна якість дисциплінованість трактується як ступінь усвідомлення особою необхідності прийняття цінностей, соціальних норм. Рівень її ж обумовлюється характером і спрямованістю ціннісної свідомості, ціннісних орієнтацій і ставлень, які формуються на основі потреб та інтересів особи і проявляються в її реальних вчинках і поведінці.

Сучасні дослідники проблеми виховання дисциплінованості особистості школяра та шкільної дисципліни (О.Гончарова, О.Капітан, С.Самаріна [3; 6; 13]) розглядають виховання свідомої дисципліни як складний та тривалий процес, результатом якого є дисциплінованість як інтегральна якість особистості учня.

У ході наукового пошуку у довідковій літературі (словниках) знаходимо такі визначення сутності поняття “дисциплінованість”: “звичка до дисципліни, організованість” (Словарь русского языка, 1982) [9, 149]; “звичка, уміння дотримуватись дисципліни” (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2004) [1, 224].

Для глибшого розуміння сутності поняття “дисциплінованість” особистості учня звернемось до його тлумачення у психології: “Дисциплінованість – це вольова якість особистості, яка проявляється і як короточасний процес, і як стан, завдяки якому людина діє відповідно до законів, норм і правил відноситься до вольових навичок і формується за їх законами, стаючи звичкою у своїй вищій формі” [12, 34-35].

Характеристику дисциплінованості як вольової риси особистості знаходимо у Є.Ільїна: “Дисциплінована поведінка передбачає дотримання заведеного порядку, організованість, витриманість. Тому ”дисциплінованість має моральне забарвлення і відображає ставлення людини до загальноприйнятих норм поведінки” [5, 162]. Психолог зауважує, що завдяки дисципліні поведінка людини носить впорядкований характер, забезпечуючи діяльність соціальних організацій. Дисципліну він поділяє на внутрішню (самодисципліну), дисципліну з міркувань користі та дисципліну з примусу. “Внутрішня дисципліна передбачає глибоке засвоєння людиною норм, що регулюють поведінку людини, формування у неї почуття відповідальності. Ця дисципліна базується на переконаності в тому, що так слід чинити. Внаслідок цього людина відчуває потребу дотримуватись норм поведінки, а у випадку їх недотримання відчуває докори сумління, почуття провини, втрачає самоповагу ... Дисциплінована поведінка веде до формування дисциплінованості як риси особистості, в основі якої – потреба і вміння керувати своєю поведінкою відповідно до поставлених завдань. Психологічною основою дисциплінованості є звичка стримувати власні бажання, підкорювати свою поведінку необхідності” [5, 162-163].

У Словнику-довіднику із соціальної психології (2003) “дисциплінованість” визначається як “соціально-психологічна якість особистості, що являє собою відносно стійку структуру, яка містить мотиваційні, пізнавальні, емоційні та інші компоненти: позитивне ставлення до обов'язків, почуття відповідальності за свою поведінку, знання цілей і завдань діяльності і взаємовідношень людей, уміння керувати собою відповідно до вимог, навички і звички дотримання встановленого порядку” [7, 68-69].

Ширше, більш узагальнене тлумачення поняття дав С.У.Гончаренко в “Українському педагогічному енциклопедичному словнику”: “Дисциплінованість – якість особистості, яка включає звичку до дисципліни, витримку, внутрішню організованість, відповідальність, готовність і звичку підкорятися власним цілям (самодисципліна) і соціальним установкам” [2, 127]. Учений зазначив, що “виховання дисциплінованості як однієї з моральних рис особистості включає: усвідомлення учнями норм і правил дисципліни; виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки; організацію їхньої щоденної практичної дисциплінованої поведінки (чіткий режим і педагогічно грамотна організація навчання, праці, дозвілля); формування вольових рис” [2, 126].

Дисциплінованість виступає важливою складовою, яка внутрішньо пробуджує особистість діяти так, а не інакше в кожному окремому випадку, визначає її поведінку в різноманітних ситуаціях та пов’язана з її вольовими якостями. Це внутрішня якість людини, від якої залежать показники в її поведінці. Крім того, дисципліна і дисциплінованість характеризуються сукупністю складних вольових якостей та пов’язані з моральними, естетичними та іншими категоріями.

Взявши до уваги викладені вище тлумачення поняття “дисциплінованість”, можемо стверджувати про нерозривний взаємозв’язок його з поняттям “дисципліна”. Тому необхідним вважаємо розглянути варіативність тлумачень поняття “шкільна дисципліна”, яка є відображенням характеру дисципліни в суспільстві в цілому і обумовлена метою виховання в сучасній школі. Шкільна дисципліна “служить вихованню і закріпленню необхідних моральних якостей громадянина” [2, 126]. Такими цінними якостями є правдивість і справедливість, працьовитість і скромність, дисциплінованість.

У довідкових джерелах (педагогічних словниках, енциклопедіях, словниках-довідниках з педагогіки) зустрічаються такі трактування шкільної дисципліни: “дисципліна школярів – суворе і точне дотримання організованого в учбовому закладі порядку, добросовісне виконання своїх обов’язків, вимог вчителів та шкільного колективу, свідоме підкорення своєму обов’язку” [11, 343]; “результат навчально-виховного процесу, організації всього життя шкільного колективу на самодіяльних началах” [10, 146]; “засіб виховання свідомості, організованості, культури праці школяра” [14, 88].

Аналізу поняття шкільної дисципліни як педагогічної категорії присвячена стаття сучасної дослідниці С.І.Самаріної [13]. Авторка у своїй публікації дала десяток визначень поняття у довідкових джерелах з педагогіки (словниках та енциклопедіях) у вигляді таблиці, починаючи з 1960 року [13, 132].

Порівняльний аналіз тлумачень понять “дисципліна” та дисциплінованість” дає змогу зробити висновок, що вони мають спільну сферу прояву, але є різними соціальними явищами. Дисципліна несе в собі певний суспільний, соціально-політичний, морально-етичний зміст, а дисциплінованість відображає суб’єктивне ставлення особистості до вимог суспільства у формі дисципліни. “Дисциплінованість” походить від “дисципліни”, безпосередньо пов’язана з дисципліною і водночас є самостійним явищем, якому притаманна: впевненість у необхідності суворо дотримуватись вимог дисципліни; знання норм, правил, вимог та неухильне їх дотримання; нетерпимість до порушень дисципліни; пунктуальність, звичка дотримуватись чіткого розпорядку своєї діяльності; свідомість, вихованість, організованість та вимогливість до себе та інших.

Важливим проявом дисциплінованості особистості є самодисципліна, яка характеризується як дисципліна у власній поведінці, уміння володіти своєю поведінкою. Самодисципліна характеризує поведінку людей з внутрішнього боку, тобто зі сторони мотивів, і встановлює, чи дана дія є зовнішньою причиною чи є наслідком внутрішнього переконання [4].

Простежується взаємозв’язок між дисциплінованістю та самодисципліною, що визначає рівень дисципліни особистості.

Ми схилиємось до думки, що дисциплінованість особистості – це якість особистості, яка визначає ціннісне ставлення до людей, що проявляється у виконанні загальноприйнятих норм поведінки. Критерієм рівня дисциплінованості є відношення як інтегративне психологічне утворення, складовими якого є основні сфери особистості: свідомість, емоційна і волява сфери. Саме з цієї позиції повинна організуватись діяльність, спрямована на виховання дисциплінованості як цінної якості особистості.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що “дисциплінованість” особистості учня у психолого-педагогічній, соціологічній та довідковій літературі не має однозначного тлумачення, узагальнено розглядається як звичка, морально-волява якість особистості, яка обумовлюється ціннісними орієнтирами в суспільстві, є показником рівня дисципліни, означає дотримання певного порядку, організованість, добросовісне виконання своїх обов’язків; форму організації поведінки, свідомості особистості; результат навчально-виховного процесу. Перспективою для подальших наукових розвідок вважаємо дослідження історіографії проблеми виховання дисциплінованості особистості учнів вітчизняної школи в умовах роздільного навчання (1943-1954 рр.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун“, 2004. – 1440 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – [2-ге вид, доп. й випр.]. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552с.
3. Гончарова О.В. Проблема формування дисциплінованості учнів у вітчизняній педагогічній думці 20-70-х рр. ХХ століття [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Оксана Валеріївна Гончарова; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2009. – 20 с.
4. Дисциплина и общество: социально-философский аспект: [монография] / В.С. Манешин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 38.
5. Ильин Е.П. Психология воли / Е.П. Ильин; гл. ред. Е.Строганова. – СПб: Питер, 2002. – 288 с.
6. Капітан О. Теоретичні аспекти дослідження проблеми формування свідомої дисципліни учнів початкової школи / О. Капітан // Педагогічний пошук: наук.-метод. вісн. – 2009. – № 3. – С. 64-66.
7. Крысько В.Г. Словарь-справочник по социальной психологии [Текст] / В.Г. Крысько. – СПб.: Питер; М.; Нижний Новгород; Воронеж: [б.и.], 2003. – 416 с.
8. Маркозова О.О. Дисциплінованість як соціальна якість особи: (соціологічний аспект) [Текст]: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / Олена Олексіївна Маркозова; Харківський ун-т. – Х., 1994. – 143 л.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: [Текст] / С.И.Ожегов; общ. ред. Н.Ю. Шведова. – [14 стер. изд.]. – М.: Рус. яз., 1982. – 816с.
10. Педагогічний словник [Текст] / підгот. Н. Б. Копиленко [та ін.]; відп. ред. М.Д. Ярмаченко; АПН, Інститут педагогіки. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Педагогический словарь: в 2т / гл. ред. И.А.Каиров. – М.: Изд-во Академии пед. наук, 1960. – Т.1 – 774 с.
12. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: [Текст] / К.К.Платонов. – [2-изд., перераб. и доп.]. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
13. Самаріна С.І. Шкільна дисципліна як педагогічна категорія [Текст] / С.І. Самаріна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / редкол.: І.А. Зязюн (голова) [та ін.]. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця». – 2008. – Вип. 18. – С.128-133.

14. Словарь-справочник по педагогике [Текст] / авт.-сост. В.А. Мижериков; общ. ред. П.И. Пидкасистый. – М.: Творческий Центр "Сфера", 2004. – 438 с.

**Ж.Г. СТЕЛЬМАШУК. ДИСЦИПЛИНИРОВАННОСТЬ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА:
К ПРОБЛЕМЕ ТЕРМИНОЛОГИИ**

Резюме. В статье раскрыта сущность “дисциплинированности” как ценного качества личности на основании психолого-педагогической, социологической и справочной литературы. Исследованы различные подходы к определению этого понятия в работах психологов и педагогов. Рассмотрены толкования понятия “дисциплинированность” в справочных источниках (педагогических словарях, энциклопедиях, словарях-справочниках). Проведенный анализ доказал, что “дисциплинированность” личности ученика в психолого-педагогической, социологической и справочной литературе рассматривается как привычка, нравственно-волевое качество личности, которая определяется ценностными ориентирами в обществе, означает соблюдение определенного порядка, организованность, добросовестное выполнение своих обязанностей; форму организации поведения, сознания личности; результат учебно-воспитательного процесса. Раскрыта взаимосвязь понятий “дисциплинированность”, “самодисциплина” и “школьная дисциплина” в условиях гуманизации учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: дисциплина, дисциплинированность, самодисциплина, личность, нравственно-волевые качества, ценность.

**ZH.G. STELMASHUK. DISCIPLINE OF A PUPIL'S PERSONALITY: TO A
PROBLEM OF DEFINITION**

The summary. The article reveals the essence of the notion “the ability to maintain discipline” as a valuable qualities of a personality on the basis of an analysis of psycho-pedagogical, sociological and background literature. Different approaches to the definition of this concept are explored in the works of psychologists and of teachers. Interpretation of the term “discipline” in reference sources (teaching dictionaries, encyclopedias, dictionaries, directories, pedagogy) are considered. As the analysis proved the “discipline” of an individual student is seen on psychological, sociological and reference literature as a habit, moral-willing quality of a personality, which is determined with the value systems of the society, it means keeping a certain order, discipline, and the conscientious doings of their duties; the form of the organization of behavior, consciousness of a personality; the result of the educational process. The interpretation of the definition “discipline” is determined with the main ideas of the development of education, socio-political life of the country and, of course, universal and national values, value orientations in society.

Intercommunication of concepts “the ability to maintain discipline” and “self-discipline” in the conditions of humanization of the educational process are exposed. Criterion level of discipline is the attitude as an integrative psychological education, components of which are the core sphere of the individual consciousness, emotional and volitional sphere. This approach should organize activities aimed at promotion of discipline as a valuable qualities of a personality.

Key words: discipline, the ability to maintain discipline, self-discipline, personality, the moral quality of the will, value.

Одержано редакцією 28.11.2013 р.